

І.О. Шинкаренко

кандидат психологічних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ У ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ

Розглянуто проблему методичного забезпечення працівників кримінальної міліції необхідним знанням у галузі психології.

Ключові слова: працівники кримінальної міліції, психологічне забезпечення, оперативно-службова діяльність.

Рассматривается проблема методического обеспечения сотрудников уголовной милиции необходимыми знаниями в области психологии.

Ключевые слова: сотрудники уголовной милиции, психологическое обеспечение, оперативно-служебная деятельность.

In the article the problem of the methodical providing of criminal militia officers by necessary knowledges in area of psychology is investigated.

Keywords: criminal militia officers, psychological providing, operational-official activity.

Постановка проблеми. При розкритті тяжких кримінальних злочинів працівникам міліції доводиться мати справу з потерпілими, свідками або іншими особами – джерелами оперативно-розшукової інформації, що знаходяться в стані стресу або після стресової ситуації; останні у зв'язку з цим можуть надавати свідчення, що спотворюють реальну картину злочину. У цих ситуаціях традиційний тактичний арсенал, що використовується для стимулювання носіїв інформації до відвертості, все частіше виявляється малоефективним. Тому постає актуальна проблема забезпечення оперативних працівників та слідчих сучасними науковими методиками отримання достовірної інформації з використанням досягнень психології.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У галузі оперативно-розшукової психології проблемами психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності різних видів оперативних працівників приділялася увага у працях професорів В.Г. Андросюка, О.М. Бандурки, Б.І. Бараненка, В.Д. Берназа, І.В. Ващенко, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Довженкова, О.В. Землянської, Г.Є. Запорожцевої, Л.І. Казмиренка, Я.Ю. Кондратьєва, М.В. Костицького, С.Г. Лаптева, С.Д. Максименка, В.С. Медведєва, Г.О. Юхновця С.І. Яковенка, В.О. Яценка та ін. [1-9].

Аналіз праць вказаних вчених дозволяє дійти висновку, що останніми роками розроблялися такі напрямки використання психологічних знань у професійній діяльності оперативних працівників міліції:

- розробка вимог до особистості оперативного працівника та психологічне забезпечення підбору персоналу оперативних підрозділів;
- використання психологічних закономірностей спілкування під час здійснення ОРЗ;
- психологічне забезпечення спеціальних оперативно-розшукових операцій;
- психологічне забезпечення конфіденційного співробітництва та встановлення довірчих відносин.

Однак проблеми отримання вербальної та невербальної інформації під час ОРЗ з використанням психологічних знань практично не розроблялися

Метою статті є дослідження проблем використання психологічних знань у оперативно-службовій діяльності працівників кримінальної міліції та під час проведення ОРЗ.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-пошукова діяльність – це певна система, для нормального функціонування якої необхідні різноманітні підсистеми (наприклад, негласний апарат), що забезпечуватимуть її. На думку фундатора теорії функціональних систем П.А. Анохіна, основною ознакою функціональної системи є системоформуючий чинник [10, с. 36]. Необхідною умовою функціонування системи є взаємодія підсистем, що складають дану систему, при цьому вся їхня діяльність спрямована на досягнення конкретного результату. Таким чином, під функціональною системою слід розуміти сукупну і цілеспрямовану діяльність суб'єктів, що входять до її складу, та вирішення фахових завдань, які спрямовано на досягнення визначеного і конкретного результату.

Розглядаючи ОРД як функціональну систему, засновану на законодавчих і підзаконних нормативних актах, науково організований комплекс оперативних, розвідувальних і пошукових заходів, здійснюваних спеціально уповноваженими на те особами переважно негласними засобами і методами з метою боротьби зі злочинністю, можемо дійти висновку про те, що поряд з організаційним, технічним, фінансовим забезпеченням даної системи існує і психологічне забезпечення здійснення ОРД оперативними працівниками ОВС. Воно є однією зі складових систем її забезпечення (підсистемою) і безпосередньо впливає на ефективність діяльності всієї системи ОРД. Значущість його зумовлена ще й тим, що фахова діяльність суб'єктів ОРД здійснюється в системі «суб'єкт – система особистих стосунків (у тому числі і конфіденційні стосунки) – об'єкт – правові відносини» і належить до професій типу «людина-людина».

Проведені нами та попередниками дослідження дозволяють поді-

лити діяльність працівників оперативних підрозділів на такі складові:

- *міжособистісна комунікація* – опитування свідків, потерпілих, обвинувачуваних, засуджених, осіб, які становлять оперативний інтерес, бесіди з експертами, свідчення в суді, робота з конфіденційними та іншими джерелами інформації (така робота в середньому займає приблизно 40 % робочого часу оперативного працівника);
- *оперативно-розшукові заходи* – обстеження приміщень, наведення довідок, спостереження, підготовка та проведення затримання підозрюваних осіб (займають близько 35 % робочого часу). При цьому в порядку виконання окремих доручень слідчих у ході провадження кримінальних справ працівниками оперативних підрозділів проводяться слідчі дії зі здійснення допитів, обшуків, виїмок та інші;
- *робота з документами* – ознайомлення з матеріалами дізнання, кримінальних, оперативно-розшукових справ, документами, які містять оперативно значущу інформацію оформлення документів (займає орієнтовно 25 % робочого часу).

Як бачимо, у всіх видах робіт переважним компонентом є спілкування. Спілкування належить до базових категорій психологічної науки, є основною умовою соціалізації особистості, тому що в онтогенезі саме в процесі спілкування відбувається засвоєння людиною суспільного досвіду, морально-правових норм, формування законслухняної поведінки. У професійній діяльності працівника ОВС, а особливо оперативного, спілкування займає першорядне місце [1, с. 56]. Так, під час оперативного опитування та при збиранні інформації про спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, оперативній закупівлі, проникненні до злочинної групи 50 – 100% змісту цих дій складає спілкування.

Аналіз думок науковців дозволяє визначити такі аспекти професійного спілкування:

- встановлення контакту;
- обмін інформацією між суб'єктами професійної діяльності; співробітниками в групах і організаціях; між колективами; працівником ОВС і особами, які проходять у справі; оперативним працівником ОВС і особами, що становлять оперативний інтерес і т. ін.;
- вироблення спільної стратегії спілкування;
- сприйняття і розуміння один одного в процесі спілкування [1, с. 222-223; 11].

Опитування та прикладні дослідження показують, що професійне спілкування оперативного працівника ОВС у більшості випадків – це не проста розмова з іншою людиною; воно спрямоване на вирішення визначених професійних завдань, як правило, здійснюється в обстановці напруженості, конфліктності і протиборства, оскільки процес спілкування психологічно дуже складний і багатоплановий.

Він складається з трьох стадій: встановлення контакту, досягнення мети спілкування, закінчення спілкування. Проведене дослідження свідчить, що тільки 39 % оперативних працівників у повному обсязі володіють прийомами становлення контакту та методикою проведення бесіди.

Як свідчить практика та наукові дослідження, *встановлення контакту* – найважливіша зі стадій, вона багато в чому визначає ефективність спілкування: Як справедливо зазначає Я.Ю. Кондратьєв, психологічний контакт є основним параметром теорії спілкування в оперативній роботі [4]. Значення психологічного контакту в оперативно-розшуковій діяльності неодноразово відзначалось у спеціальній літературі, однак у поняття контакту найчастіше вкладається різний зміст.

Іноді контакт розглядається в самій загальній формі, як передумова досягнення цілей спілкування. При цьому поняття психологічного контакту надалі не конкретизується, йдеться про окремі прийоми його встановлення [6].

Огляд думок психологів та фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності свідчить, що під час спілкування, особливо на стадії встановлення контакту, важливе значення має перцептивна сторона [12].

Важливу роль при цьому, як показує аналіз думок науковців, відіграє адекватність оцінки особи, з якою спілкується оперативний працівник на вербальному та невербальному рівні. При цьому адекватність визначає успіх і ефективність професійної діяльності оперативного працівника.

Найдоступніший шлях отримання інформації про індивідуально-психологічні особливості особистості людини, що становить професійний інтерес для працівника ОВС, є: спостереження за нею, спостереження з боку, під час розмови при спілкуванні. Людина як об'єкт психологічного спостереження і вивчення, дуже складний і неоднозначний, має значну кількість зовнішніх ознак, що не притаманні іншим суб'єктам, але доступні безпосередньому сприйняттю і придатні для ідентифікації його особистості [13, с. 14.].

Процес спілкування обов'язково містить у собі формування суб'єктом спілкування образу іншої людини – партнера. При цьому відбувається не тільки сприйняття зовнішніх фізичних особливостей, але й відображення його психологічних рис і станів. На відміну від загальної, у соціальній психології існує поняття «соціальної перцепції», що позначає сприйняття соціальних об'єктів, інших людей, соціальних груп, великих соціальних спільнот. При цьому одним з найважливіших критеріїв сприйняття людьми один одного є оцінка з позицій загальноприйнятої моралі і норм правослухняної поведінки.

Сприйняття людьми один одного в соціально-психологічному плані має низку специфічних рис. Насамперед, тут відбувається *не тільки формування образу, але також розуміння, пізнання* іншої лю-

дини. Тому перцептивна функція спілкування не зводиться тільки до сприйняття, але завжди містить у собі ряд інших когнітивних процесів: розумові операції, пам'ять, а також емоції. Прагнучи пізнати іншу людину, суб'єкт спілкування прагне скласти уявлення про її думки, наміри, здібності, переживання, а також про ті відносини, що пов'язують їх як партнерів. У цей складний процес включаються також *властивості особистості* суб'єкта спілкування: його минулий досвід, установки, мотивація, у зв'язку з чим образ, що формується, проходить певну селекцію [14, с. 302-303].

Взаєморозуміння людей у процесі спілкування здійснюється за рахунок особливих психологічних механізмів. Процес спілкування містить у собі як мінімум взаємодію двох активних суб'єктів, кожен з яких є особистістю й уподібнює себе іншому. При побудові стратегії взаємодії кожен змушений брати до уваги не тільки мотиви й установки іншої людини, але й те, як цей інший розуміє „мої” мотиви й установки. Тому усвідомлення себе через іншу людину включає два процеси: ідентифікацію і рефлексію, що були описані вище.

Ідентифікація (уподібнення) – один з механізмів взаєморозуміння. Люди користаються цим прийомом, коли припущення про внутрішній стан партнера по спілкуванню будуються на спробі поставити себе на його місце. Ідентифікація може сполучатися з *емпатією* – здатністю до співпереживання, емоційною реакцією на проблеми іншої людини.

Рефлексія в соціально-психологічному плані є механізмом усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається партнером по спілкуванню. Це складний процес взаємосприйняття і побудови стратегії поведінки, виходячи з розуміння того, як кожний з партнерів сприймається іншим. Максимальний успіх спілкування можливий при оптимальному збігу лінії взаємної комунікації в системах «суб'єкт-суб'єкт» чи «суб'єкт-група». Наприклад, якщо оперативний працівник має неадекватне уявлення про себе, про осіб, що становлять оперативний інтерес, і про те, як вони його сприймають, то його взаєморозуміння і взаємодія з ними будуть виключені.

Для організації продуктивного взаєморозуміння і спілкування оперативному працівнику ОВС важливо враховувати ряд специфічних ефектів міжособистісного сприйняття та невербальний канал інформації. При взаємодії двох учасників спілкування кожний з них оцінює іншого і будує певну систему *інтерпретації* його поведінки та її причин.

У більш широкому плані різні ефекти сприйняття партнерами один одного можна розглядати в рамках більш загального процесу *стереотипізації*, тобто формування стійкого образу – стереотипу, яким користуються як шаблоном при взаємодії з визначеним типом людей на основі обмеженого досвіду спілкування і прагненні будувати висновки, не маючи повної інформації. Найчастіше при цьому де-

які професійні риси сприйняття в умовах спілкування з окремими представниками певної професії переносяться на всіх її представників. Тому порушення професійної етики окремими представниками правоохоронної діяльності (факти корупції) стають основою для формування в населення негативної оцінки цієї системи в цілому.

Стереотипізація в одних випадках призводить до певного *спрощення* процесу пізнання людьми один одного, в інших – до формування *упередження*. Якщо сприйняття людини будується на основі минулого досвіду і досвід цей був негативним, то будь-яке подальше сприйняття уявлень про людей тієї ж групи може забарвлюватися ворожістю, завдаючи шкоди взаємодії людей. Зокрема, нині при загостренні етнічних конфліктів дуже розповсюдженими серед населення є етнічні стереотипи, коли на основі обмеженої інформації про окремих представників яких-небудь етнічних груп будуються *упереджені висновки* щодо всієї групи.

Надзвичайно складна природа міжособистісної перцепції і пов'язані з нею явища суб'єктивності та неточності призводять на практиці до проблеми *точності* сприйняття партнерів у спілкуванні. Ця проблема уявляється особливо важливою в сьогоденних умовах оперативно-розшукової діяльності, у яких звужується доля конкретної особистості, тому особливо необхідним є дотримання принципів законності та забезпечення прав і свобод людини.

Висновки:

1. Вжиття оперативно-розшукових заходів необхідно проводити з урахуванням елементи перцептивної регуляції спілкування.

2. Важливе значення під час оперативно-розшукових заходів має тактика підтримки взаєморозуміння під час опитування:

- задавати короткі, але чіткі питання, присвячені одному предмету;
- задавати такі питання, які потребують розгорненої відповіді, уникати питань, на які можна односкладово відповісти «так» чи «ні»;
- уникати підказок;
- не давати можливості опитуваним змінити тему розмови на інший предмет. Наполягати на тому, щоб на запитання давалися прямі відповіді;
- не допускати з боку опитуваного плутанини у відповідях і спроб залишити деякі питання взагалі без відповіді;
- постійно бути зосередженим на відповідях, а не на тому, яке питання задати наступним (тому к опитуванню треба ретельно готуватись);
- перед тим, як задати наступне питання, перевірити, чи зрозуміла відповідь на попереднє;
- в ході опитування можливо повідомити про деякі (але не всі) докази і речові докази.

3. Отримуючи оперативну інформацію, доцільно використовувати такі тактичні прийоми психологічного впливу на опитуваного:

- демонстрація поінформованості (цей прийом застосовується,

коли частково з'ясовано питання та необхідно отримати додаткову інформацію);

- використання позитивних якостей особи опитуваного (необхідно апелювати до позитивних якостей для досягнення поставленої мети);

- інерція (опитувані за інерцією можуть надати необхідну інформацію, розповідаючи про речі, що безпосередньо не стосуються справи);

- постановка несподіваного запитання (постановкою несподіваного запитання можна привести опитуваного до стану збентеження, викрити його, наприклад, у брехні, і отримати інформацію, що становить оперативний інтерес);

- використання суміжної теми розмови (цей прийом надає можливість проводити цілеспрямовану бесіду, не ставлячи запитань).

Під час проведення будь-якого виду оперативного опитування його суб'єкти повинні перевіряти достовірність отриманої інформації.

4. Важливе місце у набутті властивостей та навичок щодо отримання невербальної інформації мають тренінги. Однак щоб оптимально розробити програму тренінгу, необхідно визначити мету, засоби, а також спрямованість тренінгу на розвиток певних властивостей, виходячи з чого й обрати потрібну методику.

Бібліографічні посилання

1. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навч. посіб. / За ред. проф. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2003.

2. Долженков О.Ф., Запорожцева Г.Є., Кіцул А.П., Рижков Є.В. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: Монографія. – Одеса, 2001.

3. Журов М.С. Основы теории общения: аффиляция и власть как социально-психологический феномен в организации совместных отношений. – Симферополь – Х., 2000.

4. Кондратьев Я.Ю. Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів МВС України: Монографія. – К., 1999.

5. Кондратьев Я.Ю. Використання спеціальних психологічних знань в діяльності оперативних підрозділів МВС України: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 19.00.06. – К., 1998.

6. Лук'янчиков Є.Д. Психологічний контакт і психологічний вплив у тактиці провадження слідчих дій // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2002. – № 138. – С. 8-15.

7. Мороз Л.І. Розвиток комунікативних умінь у працівників міліції // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2004. – С. 51-54.

8. Медведев В.С. Психологічні аспекти діяльності органів внутрішніх справ України при забезпеченні прав громадян // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. – Вип. 2. – С. 119-130.

9. Обшалов С.В. Психологічні засади взаємодії оперативних працівників органів внутрішніх справ з населенням // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – Вип. 1. – С. 224-226.

10. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы. – М., 1980.

11. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості: Навч. посіб. – К., 2003.

12. Шинкаренко І.О. Особливості соціально-перцептивної регуляції професійного спілкування працівника ОВС: Дис. ... канд. псих. наук: 19.00.06. – Х., 2005.

13. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції: Навч.-метод. посіб.: У 2 ч. – К., 2003. – Ч. 1: Професійно-психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів.

14. Лебедев И.Б., Родин В.Ф., Цветков В.Л. Основы психологии для сотрудников правоохранительных органов: Учеб. пособие. – М., 2005.

Надійшла до редакції 22.12.2012